

Cilt / Volume: 14, Sayı / Issue: 27, Sayfalar / Pages: 40-54

Araştırma Makalesi / Research Article

Received / Alınma: 09.06.2023

Accepted / Kabul: 07.09.2023

ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA ORTA DOĞU'NUN YERİ

Mehmet ALKIŞ¹

Öz

Bu çalışma Orta Doğu'nun Çin dış politikasındaki yerini inceleyecektir. Orta Doğu bir bölge olarak dünya siyaseti ve ekonomisi için önemli bir yere sahiptir. Çin de uluslararası sistemdeki önemli bir küresel güç olarak bölge ile yakın ilişkiler içerisindedir. Geçmiş eski çağlara kadar giden Çin'in Orta Doğu ile ilişkileri Soğuk Savaş döneminde sınırlı düzeyde olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin'in ekonomik yükselişine paralel bir biçimde artan enerji kaynakları ihtiyacı bölgeye yönelik pragmatik bir politika izlemesini beraberinde getirmiştir. Şi Jinping dönemi ile Çin dış politikasında daha etkin olmayı hedeflemektedir. Önceki dönemlerde uluslararası sistemin diğer büyük güçlerine göre etkinlik kurma konusunda geç kaldığını düşünen Çin bu durumu lehine çevirme arayışı içerisindedir. Bu bakımdan ağırlıklı olarak ekonomik niteliği ön planda olan bölge ile ilişkilerinde siyasi ve güvenlik boyutlarını da geliştirmek istemektedir. Çin'in ticaret ve enerji nakil hatlarını geliştirmeyi amaçlayan Kuşak-Yol Projesi için Orta Doğu önemli bir konumda bulunmaktadır. Ticaret, enerji kaynaklarının yanında bölgenin güvenliği de Çin açısından önem kazanmaktadır. Çin özellikle bölgedeki bölgesel güçler ile yakın ilişkiler kurarak etkinliğini artırma yoluna gitmektedir. Bölgesel dinamiklerin yanında küresel dinamikler de Çin'in bölgeye yönelik politikalarını etkilemektedir. Fakat Çin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin bölgedeki güvenlik taahhütlerinin sağladığı istikrar çerçevesinde etkinliğini sürdürme politikasını takip etmektedir. Bununla beraber dünya ekonomisi ve siyasetinde yeni bir aşamaya geçen Çin-ABD rekabeti bölgeyi de etkisi altına alma potansiyeli taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Kuşak-Yol Projesi, Çin, Güvenlik.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: mehmet.alkis@dicle.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6521-0701.

Atıf/Citation

Alkiş, M. (2024). Çin dış politikasında Orta Doğu'nun yeri. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 40-54.

THE MIDDLE EAST IN CHINESE FOREIGN POLICY

Abstract

This study will examine the place of the Middle East in Chinese foreign policy. The Middle East, as a region, has an important place for world politics and economy. As an important global power in the international system, China is in close relations with the region. Going back to ancient times, China's relations with the Middle East were limited during the Cold War era. The increasing need for energy resources in parallel with the economic rise of China brought along a pragmatic policy towards the region in the post-Cold War era. By the Xi Jinping era, China aims to be more active in its foreign policy. Considering that it was late in establishing an activity compared to other great powers of the international system in the previous periods, China has been seeking to alter this situation to its advantage. In this respect, it also aims to develop its political and security dimensions in its relations with the region, which has a predominantly economic quality. The Middle East is in an important position for the Belt-Road Initiative, which aims to develop China's trade and energy transmission lines. In addition to trade and energy resources, the security of the region is also important for China. China has been trying to increase its effectiveness by establishing close relations with regional powers in the region. Besides regional dynamics, global dynamics also affect China's regional policies. China follows the policy of maintaining its effectiveness within the framework of the stability provided by the security commitments of the United States of America (US) in the region. However, the US-China competition, which has entered a new stage in the world economy and politics, has also the potential to affect the region as well.

Keywords: Middle East, Belt-Road Initiative, China, Security.

1. GİRİŞ

Bu makale Çin dış politikasında Orta Doğu'nun önemini incelemeyi amaçlamaktadır. Çin uluslararası sistemin en önemli güçlerinden biridir. Bu gücünün en önemli bileşenlerini; nüfusu, tarihi, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi daimî üyeliği ve yükselen ekonomik gücü oluşturmaktadır. Tarih içerisinde yakın bölgesinde etkin olmanın yanı sıra diğer coğrafyalar ile etkileşim içerisinde olan Çin; on dokuzuncu yüzyılın başında Avrupa merkezli kapitalizmin etkileri ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan Çin'i zorlamıştır. Yirminci yüzyılın ortalarına doğru iç karışıklıkları aşması ile Çin Komünist Partisi'nin iktidarı başlamıştır. Mao Zedong döneminde ağırlık iç politikaya verilirken Deng Xiaoping dönemi ile siyasi ve ekonomik açılma politikaları uygulanmaya başlamıştır. Uluslararası toplumun - gecikmiş olsa da- bir aktörü haline gelerek izleyen dönemlerde ekonomik gelişmenin de etkisiyle dünya siyasetinin büyük güçlerinden biri olmuştur.

Dış politikasında süreklilik içinde değişimler yapan Çin, Soğuk Savaş sonrası dönemde başta ekonomik yükseliş olmak üzere siyasi ve askeri alanlarda dünya siyasetinde etkin olma çabası dış politikasını önemli kılmaktadır. Özellikle Şi Jinping döneminden itibaren Çin, dış politikada yüksek bir profil sergileme amacında olmuştur. Kuşak-Yol Projesi (KYP) gibi ekonomik girişimlerin yanında diplomatik kanallar ve siyasi/güvenlik işbirlikleri ile dünya siyasetinde daha etkin bir aktör olma çabası içerisinde.

Daha önce belirtildiği üzere dış politikasında etkin olmak özellikle ekonomik girişimleri öne çıkaran Çin'in artan enerji ihtiyacını karşılamak ve etki alanını genişletmek için Orta Doğu, Afrika ve Orta Asya gibi dünyanın farklı bölgelerine yöneldiği görülmektedir. Orta Doğu hem sahip olduğu enerji kaynakları hem de küresel/bölgesel dinamikler bakımından Çin dış politikasında önemli bir yer edinmektedir. Bu bakımdan bu çalışma da “Çin dış politikasında Orta Doğu nasıl bir öneme sahiptir?” sorusuna yanıt aramaya çalışacaktır. Orta Doğu'nun Çin dış politikasındaki yerini genel bir çerçeveye ile ele alan çalışmanın temel argümanı; Çin'in başta ekonomik nedenlerden dolayı siyaset ve güvenlik boyutlarıyla da Orta Doğu ile artan bir biçimde ilgilendiği yönündedir. Ancak Çin'in bölgede siyaset ve güvenlik konularına müdahil olması sınırlı bir düzeydedir. Bununla beraber dünya siyaseti ve ekonomisinde Çin ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında artan rekabetin Orta Doğu'ya yansıma ihtimali de bulunmaktadır.

Çalışmanın genel planı şu şekilde olacaktır: İkinci bölümde Çin dış politikasının temel parametreleri genel bir çerçevede verilecektir. Sonraki bölümde Çin'in Orta Doğu ile ilişkilerinin tarihsel arka planı aktarılacaktır. Dördüncü bölüm ise enerji kaynakları ve pragmatizm ekseninde Çin'in bölge ile 1990'lı ve 2000'li yıllarda olan ilişkilerini inceleyecektir. Arap Baharı sonrasında Çin'in Orta Doğu politikasının yine enerji kaynakları, KYP ve güvenlik boyutlarının incelenmesi çalışmanın beşinci bölümünü oluşturacaktır. Altıncı bölümde küresel düzeydeki Çin-ABD rekabetinin bölgeye taşınması ihtimali tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise çalışmanın argümanları çerçevelenip Çin'in Orta Doğu politikası değerlendirilecektir.

2. ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA TEMEL POLİTİKA VE PARAMETRELER

Modern dönemde Çin, dış politikasında 1970'e kadar genel olarak sosyalist blok içerisinde konumlanırken sonraki dönemde Sovyet politikalarını sömürgeci olarak nitelemiştir. 1960'lı yılların sonunda Çin, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini kesmiştir. Bundan dolayı ABD ile daha yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ayrıca her iki kutba karşı alternatif olarak öne çıkma politikası uygulamış ve Üçüncü Dünya'ya ilham kaynağı olmaya çalışmıştır (Harris, 2014). 1978'de Deng Xiaoping'in başa geçmesi ile birlikte dışa açılma ve reform politikaları izlenmiştir. Xiaoping döneminde dış politika hedefleri; tek bir gücün hegemonyasına karşı koyarak barışı sürdürme, Tayvan sorununda olduğu gibi ülkenin ihtilafli bölgelerini elde tutma ve tarım-sanayi-bilim ve teknoloji alanında modernizasyonu sağlama olarak belirlenmiştir (Jung-seung, 2013). İlerleyen dönemlerde dış politikada değişiklikler yapılmışsa da dış politikada bir sürekliliğin olduğu görülmektedir. Dış politikada sürekliliği sağlayan öncelikli

ilkeler; hegemonyaya karşı çıkma, diğer devletlerin içişlerine müdahale etmeme, ittifak kurmama ve süper güç olma algısı oluşturmamak üzerine kuruludur (Jung-seung, 2013).

Çinli elitler büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü söylemini sıklıkla kullanmaktadır (Harris, 2014). Daha önce belirtildiği gibi on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın küçük düşürme politikasına karşı uluslararası politikada küresel bir güç olmayı ve daha saygın bir konum edinmeyi hedeflemektedir. İfade edilen mağduriyet teması ve içişlerine müdahale edilmemesi vurgusu dış politikanın önemli enstrümanlarını oluşturmaktadır. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Çin'in de dış politikasına bir iyimserlik hâkim olmuştur. İki kutuplu sistemin sona ermesi ve küreselleşmenin ekonomi temelli bir düzeni getireceğine dair bir inanç belirlemiştir. Hu Jintao da Xiaoping'e benzer politikalar izledi. Jintao döneminde büyük güçler ile istikrarlı bir ilişki, komşular ile iyi ilişkiler, sınır ve toprak sorunlarını barışçıl yöntemler ile çözmek referans noktaları olmuştur. 1990'larda Çin dış politikasının geleceği için yapılan değerlendirmelerde Çin'in yaklaşık 10-15 yıl boyunca ekonomik büyümeyi istikrarlı bir biçimde sürdürmeyi ve ulusal egemenliği koruyarak büyük güç statüsüne erişmeyi hedeflediği ileri sürülmüştür. Yine bu politikanın bir parçası olarak potansiyel rakipler olan Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Japonya ile yakın ilişkiler geliştirmekle beraber Üçüncü Dünya ülkeleri ile işbirliği yapmak yoluyla bu ülkeleri dengeleme yoluna gitmiştir (Swaine, 1995). Genel olarak Çin Komünist Partisi, halk nezdinde meşruiyeti; ulusal entegrasyon ve hızlı ekonomik gelişme üzerine oturtmaya çalışmıştır. İçeride istikrarın sağlanması, sosyo-ekonomik ilerleme ile gerçekleştirilmeye çalışıldı. Bunun için işsizliğin azaltılması ve sosyal güvenlik sisteminin iyileştirilmesi hedeflenmiştir (Jung-seung, 2013). Çin müreffeh bir ülke olma hedefini ekonomik kalkınma ve çevre ülkeler ile iyi ilişkiler geliştirmeye bağlamış durumdadır. Özellikle bankacılık ve finans sektöründe önceki yıllarda yaptığı reformlar sayesinde Çin, 2008-9 küresel krizinden avantajlar elde ederek çıkmıştır (Overhult, 2013).

Çin'in bölgedeki etkinlik girişimleri Batı ülkeleri tarafından tehdit olarak görülmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda ABD dış politikası Çin için de belirleyici olmaktadır. Çin de bu politikalara göre pozisyonunu belirlemektedir. Çin, ABD'nin son dönem politikalarına karşı daha atak davranmaya başladı. ABD de Çin'i frenlemek için farklı politikalara başvurmaktadır. İnsan hakları ihlali iddiaları, Dalai Lama ile görüşme, Tayvan'a silah satışı ehlileştirme politikalarından bazılarını oluşturmaktadır. Çin bu politikalara karşılık verse de ekonomik gelişme için ABD'yi karşısına almamaya dikkat etmektedir. Bunun için de Hindistan, Japonya, Vietnam, Kuzey Kore gibi ülkeler ile komşuluk politikasını ilerletmeye çalışmaktadır (Overhult, 2013). Amerika Birleşik Devletleri, Çin'in bu yükselişini uluslararası sistemde bir

hegemonya arayışının parçası olarak görmektedir. Çünkü yaptığı dış yardımlar, askeri harcamaları arttırması ve yumuşak güç etkinlikleri bunun göstergeleri olmaktadır. Fakat Çin'deki merkeze yakın çevreler bunu reddederek Amerikan hegemonyasında büyüyen bir Çin'e dikkat çekmektedir. Tehdit söylemine karşı sorumluluk sahibi ülke söylemi öne çıkarılmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi Çin'in dış politikasının temel ilkelerinden biri başka devletlerin içişlerine müdahale etmemek olmuştur. Bunun nedeni kendi toprak bütünlüğünü koruyarak ulusal egemenliği korumaktır. Geçen zaman süresince Çin anti-burjuva söylemini terk ederek iş-odaklı kalkınmaya yönelik bir ekonomi modeli geliştirmeye çalışmıştır (Gonzales-Vicente, 2015). Çin'in özellikle Afrika ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerine yaptığı yardımları siyasi-ekonomik bir şarta bağlamaması iki taraflılığı geliştirerek ulusal hükümetleri güçlendirmektedir. Uluslararası İlişkiler literatürüne “*strategic hedging*” (stratejik çevreleme) olarak geçen ve sistem liderinin pozisyonunun yumuşak dengeleme yoluyla dolaylı olarak zorlanması Çin'in önemli politikalarından olmuştur (Wolfe, 2013). Bu politika ile hedeflenen hegemon gücün sağladığı avantajlardan yararlanarak konumu güçlendirmektir. Çin bu politikasının bir parçası olarak Orta Doğu ve Afrika'ya enerji yatırımları yaparken siyasi veya ekonomik herhangi bir norm dayatmamaktadır. Bunun yanısıra diplomatik koruma sağlaması yatırım yapılan ülkeler için daha fazla avantaj sağlamaktadır. Afrika'daki ülkelere Çin'in yatırım yapmasının nedenleri ABD'nin bu bölgelerden uzak durması, fiyatların piyasa düzeyinin altında olması ve petrol karşılığı silah satabilmesidir (Wolfe, 2013).

2013 yılında başkan olan Şi Jinping ile Çin, temkinli ve kontrollü dış politikasını değiştirmeye başlamıştır. Dış politikada ve ilişkilerde daha iddialı ve yüksek profilli bir siyaset izlemeye başlamıştır. Şi Jinping dönemindeki bu politika “barışçıl yükseliş” söylemi üzerine oturtulmuştur. Burada devletlerin içişlerine müdahale etmemesi Çin'in “barışçıl yükseliş” politikasının önemli ayaklarından biri olmaktadır. Barışçıl yükseliş politikası genel olarak ulusal çıkarları koruyarak karşılıklı adımlar atma yoluyla bölgeyi ve dünyanın geri kalanını çıkarlar için tehlikeye atmadan Çin'in belirlediği kırmızı çizilerin diğer devletler tarafından ihlal edilmemesine dayanmaktadır (Zhang, 2015).

Çin'in 21. yüzyılın başlarından itibaren dış politikasındaki tehdit/güvenlik algısı dört halka şeklinde tanımlanabilir (Nathan & Scobell, 2012). İlk halkada Çin'in egemen olduğu ve egemenlik iddia ettiği deniz ve kara alanları yer almaktadır. İkinci halka sınırlarına yakın ve bitişik bölgeleri içerir. Üçüncü halkada Çin'in geniş anlamda Asya-Pasifik komşu bölgeleri (Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya, Okyanusya ve Orta Asya) yer alır. Dünyanın geriye kalan

bölgeleri (Afrika, Orta Doğu, Avrupa) ise Çin'in güvenlik/tehdit algısında dördüncü halkayı oluşturur. Asya-Pasifik'te ABD ile yaşanan rekabet Çin'in yeni politikalar geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Yine Çin'in güç açığının yüksek bir seviyede olması zorluklardan birini oluşturmaktadır. Ekonomik olarak gücünü arttırmakla beraber Çin'in askeri ve siyasi gücünün sınırlı olması etkisini istediği seviyede gösterememesine neden olmaktadır (Zhang, 2015). Son olarak Çin'in uluslararası topluma sonradan entegre olması önemli dezavantajlarından birini oluşturmaktadır. Çin'in "late-comer" (geç kalan) durumunda olması uluslararası toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel normlarının belirlenmesinde etkisini sınırlamıştır. Bu bakımdan Orta Doğu bir bölge olarak hem enerji kaynakları hem de güvenlik açısından Çin dış politikasında önemli bir yer edinmektedir. Bölge dinamikleri ileriki dönemlerde Çin-ABD rekabetinin buraya yansması ihtimalini de barındırmaktadır.

3. ÇİN'İN ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKAPLANI

Çin'in Orta Doğu bölgesi ile olan ticari, kültürel ve diplomatik ilişkilerinin geçmişi M.Ö. 200'lü yıllara kadar gitmektedir (Shichor, 1979). Ancak Çin'in bölge ile etkileşiminin artması M.S. 7. yüzyıla denk gelmektedir. Tang Hanedanı (618-907) döneminde Orta Doğu bölgesi ile Çin arasındaki ilişkiler İpek ve Baharat Yolları üzerinden tüccarlar aracılığıyla gerçekleşmiştir (Dillon, 2004). Geçen sürede Müslüman bir nüfusa sahip olması Çin'in Orta Doğu ile ilişkilerinin gelişimini etkilemiştir. Nitekim Hac ibadeti ve diğer etkileşim yolları Çin ile bölge arasındaki ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Ming (1368-1644) ve Qing (1644-1911) Hanedanlıkları döneminde bu ilişkilerin sınırlı da olsa devam ettiği görülmektedir. Yine cumhuriyet döneminde (1912-1949) Çin'in Orta Doğu ile sınırlı bir ilişkisi olmuştur. İç savaş ve Japonya'nın baskısı Çin'i bu dönemde güçsüz bırakmıştır (Ehteshami & Horesh, 2020).

Soğuk Savaş döneminde Çin'in Orta Doğu'daki temel politikası kendisine karşı geliştirildiğini düşündüğü emperyalist planlara karşı anti-emperyalist mücadeleyi destekleme söylemi etrafında şekillendirilmiştir (Shichor, 1979, s. 8). Bu çerçevede Çin'in radikal ve sol hareketleri desteklemiş olması özellikle Arap ülkeleri tarafından tehdit edici ve tehlikeli görülmüştür. Soğuk Savaş döneminin ilk yıllarında Çin "kapitalist dünyaya karşı sosyalist dünyaya yaslanma" politikası çerçevesinde Sovyetler Birliği'ne yakın bir politika izlemiştir (Dillon, 2004). Mao döneminde Sovyet yanlısı politika terkedilmiş ve Orta Doğu, ABD ve Sovyetler'in rekabet ettiği bir "ara bölge" olarak görülmüştür. Bu nedenle Çin bu dönemde bu ara bölge avantajını lehine kullanarak Orta Doğu ülkelerini kendine çekmeye çalışmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren Çin "devrim diplomasisi" kapsamında Orta Doğu'da Mısır ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmış ve Filistin meselesine ilgi göstermiştir. Bu dönemde Çin, ABD'nin yakın

müttefik olması nedeniyle İsrail ile sınırlı bir ilişki içerisinde olmuştur. Benzer şekilde Çin'in ABD müttefikisi olan İran ile de sınırlı ilişkileri olmuştur. Ancak Sovyetler Birliği'ni tehdit olarak görmeleri Şah döneminde iki ülkenin çeşitli alanlarda işbirliği yapmasını sağlamıştır. 1979 İran Devrimi'nden sonra İran ile Çin arasında güvenlik, enerji ve savunma alanlarında yakınlaşma olmuştur. 1970'lerde ABD ile yakınlaşması Çin'in Orta Doğu ile ilişkilerini de etkilemiştir. Bölgede Sovyet etkisini azaltmak Çin için önemli bir politika olmuştur (Ehteshami & Horesh, 2020). Aynı dönemde Çin, Irak ve Suudi Arabistan'a silah satışı yapmıştır (Dillon, 2004).

4. 1990'LI VE 2000'Lİ YILLARDA ÇİN'İN ORTA DOĞU İLE İLİŞKİLERİ: PRAGMATİZM VE ENERJİ KAYNAKLARI

Soğuk Savaş'ın bitmesi ile Çin'in bölge politikası radikal değişiklikler yaşamamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin'in Orta Doğu'da pragmatik bir dış politika izlediğini söylemek mümkündür (Temiz, 2022). İlişkilerin temelinde enerji kaynakları yer alırken Çin'in bölge ile ticaret hacmi artmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında 1991 Körfez Savaşı'nın başlaması Çin'in bölgedeki çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Yaklaşık 2 milyar dolarlık bir kayıp yaşayan Çin, BM'nin Saddam Hüseyin rejimine yönelik yaptırımlarına destek vermiştir. Çin'in bu politikası dış politikada ideolojik olmaktan çok rasyonel-pragmatik bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermiştir (Temiz, 2022). Bu dönemden itibaren Çin'in kendi petrol üretiminin ihtiyacını karşılayamaz hale gelmesinden dolayı Orta Doğu ile ilişkileri önem kazanmıştır (Niblock, 2022). Tiananmen Olayları nedeniyle Batılı ülkelerin yaptırım uygulaması sonucu Çin Orta Doğu'da gelişmekte olan ülkeler ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır (Scobell, 2018). İran da 1990'lı yıllarda Çin'in silah satışı yaptığı önemli bir pazar olmuştur. Aynı zamanda İran'ın petrol üreticisi olması Çin açısından önem kazanmasına neden olmuştur (Ehteshami & Horesh, 2020). Fakat 1990'lı yıllarda Çin'in bölgeye yaptığı silah satışı azalmıştır. İran-Irak Savaşı (1980-1988) sırasında bölgeye 9 milyar dolar değerinde silah satışı yapan Çin için bu rakam 1989-1998 yılları arasında 1.9 milyar dolara düşmüştür (Ehteshami & Horesh, 2020).

2000'li yıllardan itibaren Çin'in bölgeye yönelik pragmatik politikasını daha da aktif bir biçimde uyguladığı görülmektedir. Çin, Wang Shijie'yi 2002 yılında Orta Doğu Özel Temsilcisi olarak atayarak bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Bu pragmatik politikada ABD'nin 11 Eylül sonrası Orta Doğu'ya odaklanması, Çin'in enerji kaynağı ihtiyacının artması ve bazı bölge ülkelerinde görülen istikrarsızlıklar önemli faktörlerdir. Orta Doğu temsilcisi ataması,

Konfüçyüs Enstitüleri açması ve ekonomik ilişkilerini ilerletme çabası bunun bir göstergesi olmuştur (Temiz, 2022).

11 Eylül sonrası ABD'nin "Terör ile Savaş" politikasını destekleyen Çin, Afganistan Savaşı'na karşı çıkmamıştır. Ancak Irak'ın ABD ve diğer koalisyon güçleri tarafından işgal edilmesi Çin tarafından hegemonik alan genişletme olarak görülmüştür. ABD'nin Irak ve Afganistan Savaşları nedeniyle bölgede oluşan olumsuz imajını Çin lehine kullanmaya çalışmıştır. Orta Doğu ile ilişkilerinde kolonyal ve emperyal bir geçmişinin olmaması Çin'in bölge ülkeleri açısından negatif bir imajının oluşmasının önüne geçmiştir (Niblock, 2022). Ancak bölgedeki siyasi elitlerin Batı kültürü ile daha çok temas etmesi ve Batı dünyasında eğitim almış olmaları bu konuda Çin'in geriden gelmesine neden olmuştur. Bölge ile ilişkilerini diğer büyük güçlere göre daha geç bir dönemde geliştiren Çin'in bölgede etkin olma politikasını uygulaması kolay olmamıştır. Çin, bu gecikme durumunu telafi etmek için 2004 yılında Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu'nu kurmuştur. Yine aynı dönemde Çin bölgede önemli silah tedarikçilerinden biri olmuştur. BM barış-koruma misyonu çerçevesinde bölgeye asker göndermiştir.

2011 rakamlarına göre Çin, ABD'den sonra bölgeden en çok petrol ithalat eden ülke konumunda olmuştur. Bu dönemde yine Çin, Orta Doğu ülkeleri ile en çok ticaret yapan ülkelerin başında gelmiştir. Çin'in Orta Doğu ile ticaret hacmi 2011 yılında yaklaşık 257 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Aynı yılda Çin'in Orta Doğu'ya yönelik doğrudan yatırımını 5 yatırım miktarı milyar dolar seviyesinde olmuştur (Temiz, 2022).

5. ARAP BAHARI SONRASI ÇİN'İN ORTA DOĞU POLİTİKASI: ENERJİ, KUŞAK-YOL PROJESİ VE GÜVENLİK

Xi Jinping'in başkan olmasından sonra Çin, dış politikada daha iddialı ve aktif bir gündem arayışında olmuştur. Dolayısıyla bu politika Çin'in Orta Doğu ile olan ilişkilerini de etkilemiştir. Asya-Pasifik'teki çıkarları Orta Doğu'daki çıkarlarından daha önemli olmasına rağmen Çin, çıkarları gereği Orta Doğu'da yüksek profilli bir siyaset izlemeye çalışmaktadır (Scobell, 2018, s. 33). Bölgenin büyük güçlerin rekabetinin yansıdığı bir bölge olması da Çin'i Orta Doğu'da kendini daha görünür kılmaya zorlamaktadır. Arap Baharı sonrası bölgede yaşanan istikrarsızlıklar ile Suriye ve Irak'ta artan IŞİD tehdidi Çin'in Orta Doğu'ya ilişkin politikasına etkide bulunmuştur. Bölgede barış ve istikrar Çin'in önemli önceliklerinden biri olmuştur (Scobell, 2018, s. 28). Bu dönemdeki Çin'in bölgeye yönelik politikası enerji güvenliğini sağlamak, ticaret hacmini arttırmak ve bu politikaların amacına ulaşması için bölgenin istikrarlı ve güvenli olması olmuştur.

ABD'nin Orta Doğu'daki enerji kaynaklarına olan bağımlılığı azalırken Çin'in bu kaynaklara olan talebi artmaktadır. Çin'in bölgeden yaptığı ithalatın %90'ını petrol ve doğalgaz kaynakları oluşturmaktadır (Niblock, 2022). 2014 yılında Şi Jinping'in Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu'nun toplantısında "1+2+3 işbirliği" üçlüsü şeklinde ifade ettiği üzere enerji, ticaret/yatırım/altyapı ve nükleer-yenilenebilir enerji/uzay alanlarında işbirliğinin yapılması kararlaştırılmıştır (Fulton, 2022). He ne kadar ABD'nin bu kaynaklara olan talebi azalmış olsa da Washington, Uzakdoğu'daki müttefiklerinin bu kaynaklara olan talebinin devam etmesi ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmanın önüne geçilmesi için bölgedeki enerji güvenliğini önemsemektedir. 2023 yılında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri Çin ile petrol-doğalgaz satışını para birimi olarak Yuan üzerinden yapmayı kararlaştırmıştır. Bu nedenlerden dolayı bölgedeki kaynaklar hem Çin hem de ABD için önem arz etmektedir.

Arap Baharı sonrası dönemde Çin'in bölge ile olan ticaret hacmi ekonomik ilişkilerinin geliştiğini göstermektedir. 2019 yılında Körfez İşbirliği Konseyi ülkeleri ile Çin arasındaki ticaret hacmi 180 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (Fulton, 2022). Bu bakımdan Orta Doğu'da refah ve istikrarın sağlanması Çin'in jeopolitik çıkarları açısından önemlidir. Çin'in Xi Jinping döneminde yüksek profilli dış politikasının en önemli ayaklarından birini Kuşak-Yol Projesi (KYP) oluşturmaktadır. Xi Jinping'in 2013 yılında duyurduğu KYP kara, deniz ve demiryolları ile enerji nakil hatlarını da dahil edecek şekilde Çin'i diplomatik ve ekonomik aktiviteler yoluyla dünyaya bağlama amacı taşımaktadır. KYP; Asya, Afrika ve Avrupa'yı kapsayacak şekilde Çin'in merkezinde olduğu ekonomik ve siyasal etkileşim projesidir. Bu bakımdan KYP tarihi İpek Yolları'nı güncel anlamda yeniden düzenleme ve hayat geçirme girişimi olarak ele alınabilir. KYP ile Çin devletler-arası işbirliğini arttırmak ve bölgeselleşme süreçlerini ilerletmek istemektedir (Ehteshami, 2022, s. 204). Böylece ekonomik kalkınmayı Batı-merkezli olmaktan çıkarıp küreselleşmenin sayesinde "Asyalılaştırma"yı güçlendirmek istemektedir. Bu bakımdan KYP Çin'in dünya siyasetinde öne sürdüğü "barışçıl yükseliş" söylemi ile de uyumludur (Ehteshami, 2022). KYP'nin bir boyutunu da projeye dahil olan ülkelere uygun finansman sağlayacak Asya Altyapı ve Yatırım Bankası (AAYB) oluşturmaktadır. Çin, AAYB ve KYP'ni birbirini tamamlayacak şekilde ekonomik ve siyasi profilini yükseltmek için kullanmaktadır. Kısacası bu iki girişim Çin'in artan ekonomik ve siyasi kontrol isteğini kolaylaştırma amacı taşımaktadır (Shichor, 2018, s. 50). Çin'in Pasifik'te ABD ile giriştiği rekabet aynı zamanda iç bölgelerine ve batısına yönelmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Şangay İşbirliği Örgütü ve KYP üzerinden Orta Asya'ya yönelmesi Orta Doğu'yu jeopolitik açıdan öne çıkarmaktadır (Scobell, 2018, s. 18).

2016 yılında Çin tarafından yayınlanan “*Arab Policy Paper*” başlıklı belgede KYP’ne önemli ölçüde yer verilmiştir (Small, 2018, s. 200). Çin, KYP’ni Orta Doğu’ya sunarken işbirliğine atıfta bulunarak müdahaleci bir gündeminin olmadığı söylemini kullanmaktadır. Benzer bir biçimde altyapı yatırımlarını öne çıkararak projenin tarafların çıkarına olduğunu belirtmektedir (Kamel, 2018). Bu belgenin yayınlanmasından hemen sonra Mısır, Suudi Arabistan ve İran’ı kapsayan Orta Doğu turuna çıkan Xi Jinping, bölgede diplomatik araçların daha etkin kullanımının KYP ile mümkün olacağını ileri sürmüştür. Çin’in yatırım yapmayı planladığı Orta Asya’dan geçen nakil hatları ve ticaret yollarının güvenliği için bölge önemli bir yere sahiptir (Blank, 2018, s. 186). 2018 yılındaki Çin-Arap Devletleri İşbirliği Forumu’nun sekizinci toplantısında ise stratejik ortaklık ve işbirliğinin yapılması kararlaştırılmıştır.

Bölge ülkeleri de projeyi enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırma, altyapı geliştirme ve finansal kaynak edinme açısından önemli görmektedir. Bu bakımdan KYP forumlarına Orta Doğu’daki birçok devletin lideri katılmıştır (Wu, 2021). Çin özellikle Körfez bölgesi ülkeleri ile ticaret-ulaşım alanlarda işbirliği ve altyapı projeleri ile pazarlar kurarak ticari merkezler geliştirmek amacındadır. Çin’in KYP açısından bölge enerji kaynaklarına sahip olması ve Avrupa’ya geçişte köprü olmasından dolayı önemli altyapıya sahip olmayı gerektirmektedir (Small, 2018, s. 189). Bölgeye ihraç edilen malların yaklaşık %60’ı Süveyş Kanalı üzerinden geçmektedir (Dorsey, 2017). Bu nedenle kanalın güvenliği için Çin kanala yakın bölgelere liman inşa etmektedir. Çin İsrail’de çok sayıda yol, tünel, liman ve demiryolu projesini devam ettirmektedir. Hayfa limanının işletmesi Çinli bir şirkete verilmiş ve Ashdod’da ilk özel liman yine Çinli bir şirket tarafından inşa edilmektedir (Dorsey, 2017). Covid-19 pandemisi döneminde Çin’in diğer ülke ve bölgeler ile olan siyasi-ekonomik ilişkileri olumsuz etkilenirken Orta Doğu ile ilişkilerinin buna bir istisna oluşturduğu görülebilir. Orta Doğu’daki siyasi liderlerin pandemi sonrası ekonomiyi canlandırma politikası bu noktada önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda pandemi döneminde yaşanan sorunları Çin’in teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşümler yoluyla aşmaya çalışması Orta Doğu’da Çin etkisinin artmasını beraberinde getirecektir (Fulton, 2022).

Yine bu dönemde enerji ve ekonomik ilişkilerin güvenliğinin sağlanması Çin’in en önemli önceliklerinden olmuştur. Arap Baharı ve sonrasında yaşanan istikrarsızlıklar ve güvenlik sorunları Çin’in bölge politikası açısından önem kazanmıştır. Irak’ta petrol üretimini tehlikeye düşürmesi ve ticaret yollarının güvenliğini tehdit etmesi nedeniyle Çin, IŞİD’i önemli bir güvenlik tehdidi olarak görmüştür (Horesh & Xu, 2016, s. 224). Yine Suriye, Irak ve Afganistan’daki terör ve şiddet yanlısı yapılara Uygur bölgesinden katılımcıların olması

meseleyi Çin'in iç ve dış güvenlik sorunu haline getirmiştir (Scobell, 2018, s. 16). Bu bakımdan bölgenin istikrarlı olması ve güvenlik sorunlarının minimize edilmesi Çin dış politikası açısından önemlidir. Yine Orta Doğu'da Çin, ağırlıklı olarak stratejik işbirlikleri yoluyla etkin olmaya çalışmaktadır. Bölgede birçok ülke ile işbirliği anlaşması yapmış olması bunun en önemli göstergesidir (Niblock, 2022). Bununla beraber Suriye İç Savaşı örneğinde olduğu gibi Çin'in bölgedeki sorunlara ve ihtilaflara doğrudan müdahil olmadığı görülmektedir. Hatta bu dönemde Çin'in bölgedeki sorunlara beklenenden daha az bir düzeyde müdahil olduğu söylenebilir. Ancak Çin diplomatik kanallar aracılığı ile ihtilaflarda “yapıcı arabuluculuk” rolü oynayabileceğine dikkat çekmiştir (Dorsey, 2017). Bu politika kapsamında Çin, 2012 ile 2016 arasında Suriyeli muhalif grupları dört kez Pekin'e davet etmiş ve 2012 ile 2017 arasında Suriye'ye ve diğer ülkelerdeki Suriyeli mültecilere 680 milyon Yuan insani yardım teklif etmiştir (Wu, 2021, s. 454).

Çin'in bölge ile olan askeri ilişkileri de güvenlik açısından ele alınmayı gerektirmektedir. Ancak Çin'in Orta Doğu'daki askeri varlığı sınırlı bir düzeydedir. Somali dolaylarında donanma dolaştırması ve Cibuti'deki askeri üssü dışında askeri varlığı bulunmamaktadır. Bu askeri varlık da deniz ve ticaret yollarını güvenlik altına almayı amaçlamaktadır (Sun, 2022). Bunun dışında Birleşmiş Milletler Barış Gücü kapsamında bölgede asker bulundurmaktadır. Yine Kızıldeniz projeleri ile ticari taşımacılığı korumayı ve donanma bulundurarak da deniz korsanlığı ile mücadele etmeyi bir politika olarak uygulamaktadır (Fulton, 2022). Böylece bölgede Amerikan askeri varlığını da dengeleme çabası içerisinde. Soğuk Savaş dönemine benzer şekilde Çin bu dönemde de bölgeye yönelik silah satışı sürdürmüştür. 2012 yılında Çin, Orta Doğu'ya 753 milyon dolarlık silah satışı yapmıştır. Aynı zamanda bölgede faaliyet gösteren çok sayıda Çinli güvenlik ve askeri şirket bulunmaktadır (Sun, 2022, s. 96).

6. ORTA DOĞU: ABD-ÇİN KÜRESEL REKABETİNİN YENİ ALANI MI?

Çin'in Xi Jinping döneminde dış politikasında iddialı bir gündem tutturma çabası uluslararası sistemdeki konumunu ve ilişkilerini de etkilemektedir. Özellikle ekonomik açıdan sürdürdüğü yükselişi dış politikada yüksek bir profil sergilemesini sağlamakla birlikte özellikle ABD ile sıkı bir rekabete girmesini de beraberinde getirmektedir. Şüphesiz bu rekabette Orta Doğu da önemli bir konum edinmektedir.

Büyük güçlerin politikaları göz önüne alındığında Çin'in Orta Doğu'ya yönelme açısından geç kalmış olduğu söylenebilir (Temiz, 2022). Bu açıdan ABD'nin sağlamış olduğu güvenlik şemsiyesi Çin'in bölge politikasında belirleyici olmuştur. Batılı devletler bölgede terör ve kitle imha silahlarının kullanımını ulusal güvenlik tehdidi olarak görürken Çin ekonomik, ticari ve

enerji kaynakları konusunda çıkarlarını öncelemektedir (Dorsey, 2017). Çin'in kendisine ciddi bir maliyet oluşturmadan sağlanan bu güvenlik şemsiyesinden memnun olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş'ın bitmesinden Arap Baharı'na kadar geçen sürede Çin'in Filistin meselesi ve İran'ın nükleer programı gibi güvenlik sorunlarına müdahil olmadığı görülmektedir. ABD'nin bölgedeki hegemonik gücünün bölgede güvenlik ve istikrarı öncelmesi Çin'in de enerji güvenliğini sağlamıştır (Temiz, 2022). Nitekim Arap Baharı'nın yaşandığı ilk dönemlerde Çin Orta Doğu ile olan ilişkilerinde temkinli tutumunu sürdürmüştür. Obama döneminde ABD'nin Orta Doğu'dan çekilme politikası bölgede güç boşluğunun oluşmasına neden olmuştur. Ancak ne bölgesel güçler bu boşluğu doldurabilmiş ne de Çin gibi büyük güçler de doğrudan bölgedeki krize müdahil olmuştur (Singh, 2016). Aynı zamanda ABD'nin bölgedeki yumuşak güç uygulamaları Çin'in işlerin daha da kolaylaştırmıştır.

Arap Baharı ve sonrasında ABD'nin bölge politikası askeri varlığın azaltılması boyutu ile öne çıkmıştır. Bölgede Körfez monarşilerinin güvenliğinin sağlanmasında Amerikan taahhütlerinin belirsiz bir politikaya evrilmesinden söz etmek mümkündür (Niblock, 2022). Çin, bölgeye yönelik temkinli politikasını sürdürmekte ve alternatif bir güvenlik garantörü olmaktan kaçınmaktadır. Ancak Orta Doğu'daki bazı liderler Çin ile yakın ilişkiler kurmalarının ABD üzerinde bir baskı oluşturarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile yeniden ilgileneceği ve ayrıştırıcı politikalarına destek vereceği beklentisi içerisindedir. Buna karşın Çin'deki bazı düşünce kuruluşları ABD'nin bölgede güvenlik açısından oynadığı rolü elinden almanın Çin açısından "tuzağa düşmek" olacağını belirtmiştir (Dorsey, 2017).

Çin'in KYP'ni tamamlayan Asya Altyapı ve Yatırım Bankası girişimini ve bölgeye etkisini de siyasi ve stratejik nedenler ile açıklamak mümkündür (Shichor, 2018). Çünkü Asya Kalkınma Bankası'nda istediği etkiyi elde edemeyen Çin bunu bir alternatif olarak görmektedir. İran'ın Çin girişimi olan Asya Altyapı ve Yatırım Bankası'nın kurucu üyelerinden biri olması da Çin-ABD rekabetinin bir parçası olarak görülebilir (Horesh & Xu, 2016, s. 227). ABD ve Çin'in bölgede ayrılmakla birlikte uzlaştıkları konular da bulunmaktadır. Güvenlik açısından bakıldığında İran'ın nükleer programının tehdit unsuru olmaktan çıkarılması ve terörle mücadele konusu her iki güç için önemlidir (Singh, 2016).

Bölgesel dinamikler de Çin'in hem bölge ile ilişkilerini hem de ABD ile olan rekabetini etkilemektedir. Petrol ve doğalgaz sağlayıcısı olmalarından dolayı İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler Çin açısından önem kazanmıştır (Temiz, 2022). Suudi Arabistan'ın Aramco'nun petrol işleme tesisine 2019 yılında İran bağlantılı grupların yaptığı iddia edilen saldırının Çin tarafından isim verilmeden kınanması da bu minvalde ele alınabilir. Ehteshami

ve Horesh'e (2020) göre Çin son dönemlerdeki KYP'ni İran'ı güçlendirecek şekilde ilerletirse Suudi Arabistan ve İsrail'in kaygıları artacaktır. Bu durumda siyasi riskler de artacaktır. Bölgede artan etkinliği Çin'in ABD ile rekabet ve gerilim ihtimalini de arttırmaktadır. Siyasi risklerin yanında petrol fiyatlarının artması Çin'in "dünyanın üretim merkezi" olma gücünü de zorlayacaktır. Bu bakımdan Suudi Arabistan ve İran arasındaki sorunların çözümü ve gerginliğin yumuşatılması için 2023 yılının Mart ayında Çin arabuluculuğunda taraflar Pekin'de bir araya gelmiştir. Toplantı sonrasında taraflar diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması, Körfez bölgesinde güvenlik-istikrarın sağlanması ve Yemen'deki çatışmaların sonlandırılması konusunda uzlaşmaya varmıştır (Reuters, 2023). Bu gelişmenin yaşanması Çin'in bölgedeki sorunlara müdahil olma konusundaki çekincelerini bir taraf bıraktığı intibasını uyandırmıştır. Çin, ABD ile rekabette bölgede önemli bir adım atmaya çalışmıştır. Daha önce belirtildiği üzere Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin enerji kaynaklarının Çin'e satışında Yuan kullanma kararı da Amerikan dolarının dünya ekonomisinde rezerv para olma ayrıcalığını da olumsuz etkileme ihtimalini barındırmaktadır. Gelişmeler göz önüne alındığında bölgede Çin ile ABD arasında rekabet ya da işbirliğinin olması bölgenin kaderine de etki etme potansiyeli taşımaktadır.

7. SONUÇ

Uluslararası sistemin büyük güçlerinden olan Çin dış politikasında temkinli ve ihtiyatlı davranışını değiştirerek Şi Jinping döneminden itibaren daha iddialı ve girişken hale gelmeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın gösterdiği üzere dünya siyasetinde yükselen profiline koşut bir biçimde Çin, Orta Doğu'ya yönelik bir ilgi göstermektedir. Güvenlik/tehdit gündemi açısından öncelikli bir konuma sahip olmamasına rağmen bölge Çin'in dış politikasında önemli bir yer kaplamaktadır. Soğuk Savaş sonrası ilk dönemlerde ve 2000'li yılların başlarında enerji kaynaklarının tedarik edilmesi ve bölge ülkeleri ile yakın ilişki kurmaya dayalı pragmatizm Arap Baharı sonrası dönemde yeni bir aşamaya geçmiştir. Şi Jinping'in başkan olduğu zamana denk gelen bu dönemde ticaret, altyapı ve enerji yatırımları ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Yine KYP kapsamında Çin; Türkiye, Suudi Arabistan, İran, İsrail ve Mısır gibi bölgesel güçler ile yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Dünya siyasetindeki "barışçıl yükseliş" söylemi ile uyumlu bir biçimde Çin, ABD'nin bölgede istikrar ve güvenlik angajmanlarını tehdit etmekten uzak durmuştur. Suriye İç Savaşı'na Çin'in dolaylı müdahil olması bunu göstermektedir.

Covid-19 pandemisi sonrası yoğunluğu artan Çin-ABD küresel rekabeti bölgeye de yansımıştır. Bu dönemde başta Körfez ülkelerinin dijital dönüşüm/teknolojik yatırımlar konusunda işbirliği

yapması ve enerji kaynaklarını satın almada Yuan'ın kullanılması bu durumu somutlaştırmaktadır. Yine bölgenin iki önemli gücü olan Suudi Arabistan ile İran arasındaki ihtilaflarda arabuluculuk yapması da bu açıdan ele alınabilir. Bu çalışmanın da dikkat çektiği üzere Çin-ABD rekabeti bölgeye yansımış olmak ile birlikte bölgenin geleceğine de etkide bulunma ihtimalini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2023, Nisan 6). BAE'nin gazı Çin yuanıyla fiyatlandırması dolar üzerindeki baskıyı artırıyor. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/baenin-gazi-cin-yuanıyla-fiyatlandirmasi-dolar-uzerindeki-baskiyi-artiriyor/2865407>.
- Blank, S. (2018). *Silk roads and global strategy*. In James Reardon-Anderson (ed.). *The red star and crescent: China and the Middle East*. Oxford University Press.
- Dillon, M. (2004). *The Middle East and China*. In T. P. Najem and M. Hetherington (eds.). *The Middle East's relations with Asia and Russia*. Routledge Curzon.
- Dorsey, J. M. (2017). China and the Middle East: venturing into the maelstrom. *Asian journal of Middle Eastern and Islamic studies*, 11(1).
- Ehteshami, A. (2018). *The One Belt, One Road in China's grand strategy*. In A. Ehteshami and N. Horesh (eds.). *China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt One Road Initiative*. Routledge.
- Ehteshami, A. & Horesh, N. (2020). *How China's rise is changing the Middle East*. Routledge.
- Fulton, J. (2022). *China's emergence as a Middle East power*. In J. Fulton. *Routledge handbook on China-Middle East relations*. Routledge.
- Gonzalez-Vicente, R. (2015). The limits to China's non-interference foreign policy: pro-state interventionism and the rescaling of economic governance. *Australian Journal of International Affairs*, 69(2).
- Harris, S. (2014). *Çin dış politikası*, (Çev. A. Y. Şir). Matbuat Yayın Grubu.
- Horesh, N. & Xu, R. (2016). *Conclusion: China's growing presence in the Middle East*. In N. Horesh (ed.). *Toward Well-Oiled Relations? China's presence in the Middle East following the Arab Spring* Palgrave Macmillan.
- Jung-seung, Shin. (2013). *Another take on prospects for the foreign policy of the Chinese fifth-generation leadership*. In G. Rozman (ed.) *China's foreign policy*. Palgrave Macmillan.
- Kamel, M. S. (2018). China's Belt and Road Initiative: implications for the Middle East. *Cambridge Review of International Affairs*, 31(1). Doi: 10.1080/09557571.2018.1480592
- Kamrava, M. (2022). *The China model and the Middle East*. In J. Fulton (ed.). *Routledge handbook on China-Middle East relations*. Routledge.
- Nathan, A. J. & Scobell, A. (2012). *China's search for security*. Columbia University Press.

- Niblock, T. (2022). *The Middle East in China's global strategies*. In J. Fulton (ed.). Routledge handbook on China-Middle East relations. Routledge.
- Overholt, W. H. (2013). *China's financial and monetary Policies*. In G. Rozman (ed.) China's Foreign Policy. Palgrave Macmillan.
- Reuters. (2023, March 11). *Iran and Saudi Arabia agree to resume ties in talks brokered by China*. <https://www.reuters.com/world/middle-east/iran-saudi-arabia-agree-resume-ties-re-open-embassies-iranian-state-media-2023-03-10/>.
- Scobell, A. (2018). *China's search for security in the Greater Middle East*. In James Reardon-Anderson (ed.). The red star and crescent: China and the Middle East. Oxford University Press.
- Scobell, A. (2018). *Why the Middle East matters to China*. In A. Ehteshami and N. Horesh (eds.). China's Presence in the Middle East: the implications of the One Belt One Road Initiative, Routledge.
- Shichor, Y. (1979). *The Middle East in China's foreign policy (1949-1977)*. Cambridge University Press.
- Shichor, Y. (2018). *Vision, revision and supervision: the politics of China's OBOR and AIIB and their implications for the Middle East*. In A. Ehteshami and N. Horesh (eds.). China's presence in the Middle East: the implications of the One Belt One Road Initiative. Routledge.
- Singh, M. (2016). *Chinese policy in the Middle East in the wake of Arab Uprisings*. In N. Horesh (ed.). Toward well-oiled relations? China's presence in the Middle East following the Arab Spring. Palgrave Macmillan.
- Small, S. (2018). *Choosing not to choose: The Belt and Road Initiative and the Middle East*. In James Reardon-Anderson (ed.). The red star and crescent: China and the Middle East. Oxford University Press.
- Sun, D. (2018). *China's military relations with the Middle East*. In James Reardon-Anderson (ed.). The red star and crescent: China and the Middle East. Oxford University Press.
- Swaine, M. (1995). *China: domestic change and foreign policy*. RAND.
- Temiz, K. (2022). *Chinese foreign policy toward the Middle East*. Routledge.
- Wolfe, W. M. (2013). China's strategic hedging. *Orbis*. 57 (2).
- Wu, B. (2021). China and new Middle East. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23(3), 443-457. doi: 10.1080/19448953.2021.1888248.
- Zhang, J. (2015). China's new foreign policy under Xi Jinping: towards "peaceful rise 2.0"? *Global change, peace & security*. (27).